

v rámci výkonu povolání — a to jak z hlediska rozvoje osobnosti (v řadě případů může obsahovat nezespolečenštěná práce více kreativních prvků než práce zespolečenštěná — např. pokud jde o práci na běžícím pásu), tak z hlediska hodnotových orientací. Značný rozsah nezespolečenštěné práce může (a pravděpodobně také tak působí) omezovat orientaci na výkon, snižovat ochotu přizpůsobovat se požadavkům zaměstnání a rozvíjet odpovídajícím způsobem kvalifikaci i politickou angažovanost apod. Rozsah důsledků ekonomické funkce rodiny ve sféře způsobu života je zřejmě ještě daleko výraznější, než autorka explicitně uvádí, a v tomto směru představuje publikace významný stimul pro orientaci dalšího empirického výzkumu rodiny v naší společnosti.

Hlavní přínos publikace *Rodina a její funkce v socialistické společnosti* spatřuji ve dvou momentech. Za prvé v jejím přínosu metodologickém. Tím, že autorka začleňuje rodinu do širokého spektra dělby práce v naší společnosti, zejména do dělby zespolečenštěné a nezespolečenštěné práce (což je aspekt systematicky opomíjený), se jí daří plasticky postihnout skutečné místo rodiny v sociálním systému naší společnosti i její sociální funkci a organicky spojit rodinu se sociálně třídní diferenciací.

Druhý přínos spatřuji v jejím realistickém pohledu na životní způsob naší společnosti. Kniha přesvědčivě dokazuje, že úroveň zespolečenštění práce v socialistické společnosti (jako nižší fázi komunistické společnosti) není tak vysoká, aby se mohla obejít bez poměrně značného přesunu ekonomických úkolů na rodinu, přičemž „existující stupeň rozvoje naší společnosti... dosud podmiňuje nutnost, aby fungovaly a aktivizovaly se příbuzenské systémy“ (s. 119), a to přes neustále vzrůstající úlohu státu v zabezpečování potřeb lidí.

Rodina zůstává důležitou sociální a ekonomickou institucí, která má oprávněně plnou podporu strany a státu. Není nezávazným „partnerským svazkem“ zacíleným především k naplňování emocionálních potřeb. Autorka střízlivě hodnotí i dosažený stupeň emancipace ženy, zcela oprávněně klade důraz na zapojení žen do pracovního procesu a politického života jako nezbytný předpoklad skutečné emancipace.

Některé teze zůstávají diskusní. Například jednoznačné odsouzení mechanizace domácích prací může být problematizováno z řady aspektů, a to nejen ekonomických, ale i sociálních. Tyto dílčí nejasnosti však nic nemění na skutečnosti, že jde o publikaci velmi podnětnou, otevírající řadu nových pohledů na způsob života našich rodin a dokládající i nezbytnost úzké součinnosti sociologie a vědeckého komunismu při řešení aktuálních problémů naší současnosti.

Jiří Linhart

Vzájemnost generací v rodině (Vzájemný vztah generací v rodině)

Moskva, Institut sociologických výzkumů AN SSSR 1977

Rodině jako důležitému socializačnímu faktoru je věnován sborník sovětských autorů *Vzájemnost generací v rodině*, Moskva 1977. Připravila jej sekce sociálních problémů rodiny a způsobu života Ústavu sociologických výzkumů AV SSSR. Jednotlivé statí se zaměřují na výchovu dětí v rodině, všimají si mezigeneračních vztahů, zabývají se otázkou volného času a odpovědnosti členů rodiny. Většina příspěvků obsahuje novou sociologickou informaci, která dosud nikde nebyla publikována.

Svůj hlavní úkol spatřují autoři v analýze faktorů a mechanismů utváření struktury vztahů v rodině, v nastínění harmonického spojení společenských a rodinných forem uspokojování potřeb. Zdůrazňují nezbytnost aktivizace zkoumání vzájemných vztahů různých generací rodiny, problému žen a matek a dětí ve věku od 12 do 16 let.

P. D. Azimovová se zabývá rodinou jako faktorem vytváření morálního profilu chlapců a děvčat v tomto věku, M. G. Pankratovová podává nástin profilu moskevského žáka osmé třídy a jeho rodiny, N. D. Makarovová a M. F. Fedorovová se věnují problémům mladistvých delikventů, L. M. Sazonovová zkoumá vliv některých charakteristik rodiny na rozvíjení řeči u dítěte. Vzájemným vztahem generací a jejich návazností jako důležitým faktorem komunistické výchovy mládeže se zabývá V. G. Britvin. Několik příspěvků (I. J. Rodzinské, Z. A. Jankovové, V. D. Šapira, J. A. Chiltuněna, K. A. Akondžanova, I. F. Děmentěvové, A. V. Jankova) osvětluje problémy kooperace a vzájemných vztahů dvou generací rodiny v hospodářské činnosti, při organizaci volného času. N. R. Kasjanovová analyzuje vztahy rodičů a dětí v procesu pracovní výchovy v zemědělské rodině.

Je třeba ocenit, že všechny příspěvky sborníku se opírají o konkrétní empirický materiál. Všimněme si blíže alespoň několika statí recenzovaného sborníku:

M. G. Pankratovová zaměřila svůj výzkum na vzájemné vztahy rodičů a žáků moskevské čtvrti Čeremuški. Celkem bylo dotázáno 230 žáků osmých tříd tohoto obvodu. Za nejdůležitější faktor,

který působí na formování osobnosti žáka, pokládá autorka rodinu. Kvalita socializačního působení rodiny se odráží na prospěchu a chování žáků. Podle odpovědí respondentů je nejbližším člověkem matka, která je zároveň hlavní autoritou, její vliv je silnější než vliv otce, sourozence i kamarádů. Rostoucí vliv matky v rodině spojuje autorka s růstem vzdělanosti žen a se zapojením žen do společenské výroby. Uvědomuje si ohromný společenský význam tohoto jevu a konstatuje, že je v mnoha případech doprovázen i jistým snížením úlohy otce v rodině.

Autorka zdůrazňuje význam morálních faktorů, které určují vztahy mezi členy rodiny, pokládá je za mnohem důležitější než faktory materiální a při celkovém hodnocení rodinného prostředí jako faktoru výchovy upozorňuje na nutnost dále upevňovat, prohlubovat a kultivovat rodinné vztahy.

Výsledků empirického výzkumu dělnických rodin Ordžonikidzovy čtvrti v Baku využívá R. D. Azimovová ve své stati *Rodina jako faktor utváření mravního vědomí dospívajícího dítěte*. Získaná data charakterizují vztahy rodičů k dětem, jejich úlohu při výchově dítěte. Rodina je důležitou složkou mikroprostředí, v němž probíhá proces formování mravních kvalit dítěte. Hry, společná práce doma, společné starosti a radosti postupně vytvářejí v dítěti uvědomění významu vlastního postavení a úlohy v rodině. Síla rodičovské autority determinuje počáteční vztah dítěte k lidem a ke světu vůbec.

Autorka je přesvědčena, že každá rodina má být vyzbrojena komplexem znalostí o individuálních sklonech a psychofyziologických zvláštěnostech dětí a má mít alespoň minimum znalostí z etiky. Soudí, že by se měl vybudovat systém zvláštních institucí, které by přispívaly k pedagogickému vzdělání rodičů. Upozorňuje, že je nutno si přitom uvědomit, že pro dítě jsou důležitější příklady než příkazy. Je přesvědčena, že atmosféra rodiny se musí projevit i na stupni samostatnosti dítěte.

Podobně jako M. G. Pankratovová upozorňuje na dominantní úlohu matky při výchově dětí a uvádí, že ani v jedné ze zkoumaných rodin nebral otec na sebe hlavní tíhu výchovy a péče o děti.

Stati A. V. Jankovú *K problémům styku starší a mladší generace rodiny ve sféře volného času* a I. F. Dementjevové *Společná rekreace rodičů s dětmi* ukazují, jak velký význam má pro socializaci dítěte společné trávení volného času, zvláště dovolené, s rodiči. Mnoho rodičů si tento moment uvědomuje. Podle výzkumu, který uskutečnili sociologové z Ústavu sociologických výzkumů v roce 1971, 82 % rodin si přeje trávit dovolenou společně s dětmi. Dotazovaní rodiče si však stěžují na to, že objektivní možnosti takové dovolené, zvláště podnikové rekreace, jsou velmi omezené, neboť odbory dovolují přítomnost dětí na rekreaci až od 12 let.

Z hlediska vývoje dětské osobnosti je zvláště zajímavá stat' J. A. Chiltuněna *O struktuře vzájemných vztahů dospělých a dětí v rodině*. Zaměřuje se na strukturu vztahů uvnitř rodiny a na jejich vliv na formování osobnosti dítěte.

Úvodní část zdůrazňuje význam psychologické atmosféry rodiny, kterou je třeba zkoumat jako velmi důležitý subsystém obecného systému sociálních vlivů na osobnost. V rodině dítě získává první informace o světě, je na něj záměrně i nezáměrně výchovně působeno. Rodina má velké možnosti intenzivního styku dítěte s dospělými. A právě takový styk je zdrojem prvních sociálních zkušeností, které dítě získává.

Aby rodina mohla plnit optimálně svou socializační funkci, je třeba, aby vztahy mezi rodiči a dětmi byly založeny na vzájemné úctě, lásce a důvěře, na společných zájmech a potřebách.

Za důležitý faktor a mechanismus výchovy považuje autor „psychologické klima“ rodiny, které má velký teoretický i praktický význam pro formování osobnosti dítěte. V profilu dítěte se odráží vnitřní podstata rodiny a proto při zkoumání formování jeho osobnosti je třeba se zaměřit na charakter vzájemných vztahů mezi členy rodiny, právě tak jako na její ostatní znaky — ekonomické, demografické, národní, etické aj.

Zvláštní zájem věnuje autor výchově dětí v rodinách, kde se vztahy rodičů a dětí vyznačují lhostejností, pokrytectvím, konflikty, kde chybí společné potřeby a zájmy, kde děti obtížně získávají kladnou sociální zkušenost. Taková rodina neplní své funkce a dítě v ní brzy ztrácí potřebu styku s rodiči. Výchovný potenciál rodiny je nulový.

Zvláště z takových rodin pocházejí tzv. „obtížně vychovatelné děti“. Hlavním téžiskem statí je analýza rodinných podmínek 210 chovanců Krasnoborské zvláštní školy pro pedagogicky zanedbané dívky ve věku 12—16 let. Na jejím základě označuje Chiltuněna nejpodstatnější faktory, které záporně ovlivňují formování osobnosti těchto dívek:

1. výchova v neúplné rodině;
2. defekty rodinného života, především mravní atmosféry rodinných vztahů;
3. dezorganizace vzájemných vztahů mezi rodiči a dětmi, která se konkrétně projevuje v tom, že se rodiče o své děti nestarají, nekontrolují jejich chování.

Prvnímu faktoru připisuje autor velký význam. Jestliže chybí jeden z rodičů, je tím porušena celistvost rodiny jako skupiny, a to má za následek oslabení její výchovné funkce. V neúplné

rodině je obvykle oslabena organizace kontroly chování dítěte, snížena náročnost, mění se psychologické klima rodinných vztahů. Odehod jednoho z rodičů z rodiny je obvykle doprovázen změnou chování druhého manžela, který mnohdy přestává plnit své povinnosti vychovatele. Z 210 zkoumaných rodin jen necelá pětina byly rodiny úplné, ale i ty byly většinou vytvořeny již druhým sňatkem; děti v nich vyrůstající měly různé otce nebo matky.

Neméně důležitým faktorem, který záporně ovlivňuje výchovu dítěte v rodině, je nízká kultura vzájemných vztahů mezi rodiči a dětmi. Ve většině rodin, z nichž přicházely chovanky Krasnoborské školy, se vyskytovaly časté hádky, skandály, opilství. Děti, které pokládaly toto chování za normu, napodobovaly své rodiče a také začaly pít alkoholické nápoje, kouřit, hrubě se chovat k rodičům i sourozencům, předčasně získávaly sexuální zkušenost. V některých případech dívky manifestovaly svůj protest útekem z domova, začaly se toulat a dopouštět se krádeží. Pro většinu chovaneček zvláštní školy byla při přijetí charakteristická nízká úroveň kultury vzájemných vztahů, absence duchovních zájmů, estetického a sociálního cítění — důsledky dezorganizace rodiny, v níž žily. A právě to mělo za následek jejich delikventní jednání.

96 % chovaneček Krasnoborské zvláštní školy v normální škole neprosplávalo, mnohé propadaly a opakovaly ročníky. Tento fakt je podle autora v přímé korelaci s nízkou úrovní všeobecného vzdělání jejich rodičů a ostatních členů rodiny. Rodiče neprojevovali zájem o školní prospěch svých dětí, nepřispívali k formování jejich kladného vztahu ke škole, ke snaze o získání systematických vědomostí.

Tematika recenzovaného sborníku — vzájemný vztah generací v rodině, význam rodiny pro socializaci dítěte a zároveň zaostření pozornosti na takové rodiny, které neuspokojivě plní svou výchovnou funkci — je velmi aktuální a přínosná. Všechny příspěvky jsou vedeny snahou ukázat důležitost funkcí rodiny a z tohoto aspektu upozorňují na nepříznivý vliv neúplných rodin, kde chybí výchovné působení jednoho z rodičů, na formování morálního profilu dětí. Zabývají se příčinami delikvence mladistvých. Vycházejí přitom z konkrétních výzkumů, což činí jejich závěry přesvědčivějšími a věrohodnějšími. Ukazují zároveň, že problematika výchovy dítěte v rodině je velmi závažná a že si заслужuje ještě větší pozornosti sociologů, než tomu bylo dosud, realizaci dalšího, prohloubenějšího výzkumu. Je třeba, aby si rodiče uvědomili své povinnosti, svou odpovědnost vůči dítěti, aby sami byli vzorem pro své děti, neboť dítě modelově napodobuje chování a jednání rodičů.

Pozitivní přínos sborníku je zejména v tom, že skutečnosti šetřené zpravidla psychologii, psychiatrií a sociální psychopatií jsou dokreslovány rovněž empirickým sociologickým výzkumem. Tato ojedinělá sociologická iniciativa naznačuje nezbytnost mezioborových týmůvých prací se zaměřením na problematiku dítěte.

Milena Manová

A. G. Charčev — M. S. Mackovskij: Sovremennaja sem'ja i jejo problemy. Socialno-demokratičeskoe issledovanie (Soudobá rodina a její problémy. Sociálně demografická analýza)

Moskva, Statistika 1978, 200 s.

A. G. Charčev patří u nás k poměrně velmi známým autorům. Jeho předcházející studie¹ vzbudily u nás zasloužený zájem o problematiku sovětské demografie a sociologie rodiny a měly značný mezinárodní ohlas. Recenzovaná publikace představuje další významný krok v úsilí o syntézu demografie a sociologie, pokus o výklad hlavních problémů soudobé rodiny. Kniha je založena na dokonalém zvládnutí řady empirických výzkumů i současné světové (téměř výlučně anglosaské) literatury. Na rozdíl od předcházejících publikací je v této studii výraznější zastoupení i prvek mezinárodní komparace, i když základní okruh údajů se přirozeně vztahuje k sovětské společnosti. Studie Charčeva a Mackovského programově usiluje o syntézu demografických a sociologických pohledů na soudasnou rodinu a lze ji pokládat též za určitý pokus systematizovat hlavní problémy hraniční disciplíny označované v anglosaské literatuře jako „sociální demografie“ nebo, tak jak to autoři navrhuji, „sociologická demografie“ (s. 17). Autoři přitom správně poukazují na to, že „... tradice analýzy vztahů mezi demografickými a ekonomickými, právními, sociologickými, sociálně psychologickými faktory je de facto typická pouze pro sovětskou literaturu“ (s. 17). Orientace na propojení demografie a sociologie představuje dnes v SSSR velmi vlivný trend studia sociálních zákonitostí a v tomto směru je kniha Charčeva a Mackovského spíše výrazem dlouhodobějších tendencí než ojedinělým pokusem probouzet nové směry ve výzkumu rodiny. Pokus o syntézu sociologie a demografie je metodologicky zajímavý a představuje významný stimul i pro naše sociology, demografy a statistiky.

(1) Charčev, A. G.: *Brak i semja v SSSR*. Moskva, Mysl 1964.

Charčev, A. G. — Golod, S. I.: *Proizvodstvennaja rabota ženščin i semja*. Leningrad, 1971.